

ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧАСНИКІВ КОРУПЦІЙНОГО ПІДКУПУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Цитряк В. Я.

Протидія корупційним відносинам у сфері державної служби й комерційної діяльності є традиційною в нашій державі, але саме публічний сектор залишається найбільш ураженим корупцією, а її системоутворюючий вияв у виді підкупу - найбільш характерним для сучасності. Тому комплексний вплив на відносини підкупу-продажності, на відміну від виявлення окремих фактів хабарництва, є запорукою нейтралізації системних корупційних зв'язків у сфері державної діяльності.

Така дієва протидія відносинам підкупу-продажності практично неможлива без вивчення особи винного, чий кримінально-правові, соціально-демографічні та морально-психологічні якості виступають причинами його індивідуальної злочинної поведінки. Особа злочинця займає чи не головну роль у механізмі злочинної поведінки, тому й не дивно, що професор Ю.М. Антонян підкреслив, що остання є об'єктом кримінологічного дослідження, без якого існування кримінології неможливе. За допомогою вивчення винного вирішується головне завдання кримінології - пояснення злочинності [1, 42].

Хоч у кримінологічній науці немає єдності думок щодо розуміння особи злочинця, проте найчастіше її визначають через сукупність властивостей, певних рис та якостей, систему відносно стійких соціальних і психологічних характеристик, які в поєднанні з певними об'єктивними обставинами зумовлюють вибір нею злочинного варіанту поведінки [2, 14-15]. Вказана система рис і властивостей зазвичай структурується кримінологами, що дозволяє говорити про структуру особистості злочинця, яку традиційно складають кримінально-правові, соціально-демографічні, морально-психологічні й соціально-рольові характеристики.

З огляду на те, що підкуп у сфері державної службової діяльності є обопільною угодою декількох осіб, а саме хабароодержувача - належного суб'єкта й хабародавця, доцільною є розподільна характеристика їх особистісних характеристик.

Дослідженню характеристик осіб, винних у хабарництві, а відтак і учасників корупційного підкупу у сфері державної службової діяльності, у різні періоди були присвячені праці таких українських і російських вчених, як П.П. Андрушко, М.М. Брякін, Б.В. Волженкін, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, Б.В. Здравомислов, П.О. Кабанов, М.І. Камлик, А.К. Квіцинія, О.М. Костенко, В.Ф. Кириченко, М.П. Кучерявий, О.М. Литвак, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, А.Б. Сахаров, С.В. Сьомін, О.Я. Светлов, Б.С. Утевський, М.І. Хавронюк та багато інших. Зважаючи на те, що новітні характеристики корупційних відносин проявляються в зміщенні акцентів розуміння сутності корупції як суто корисливої діяльності - неправомірного одержання вигоди службовою особою - до сприйняття концепції підкупу-продажності, спробуємо визначити кримінологічні особливості та типологізувати учасників корупційного підкупу в публічній сфері на сучасному етапі розвитку Української держави.

Що стосується особистості хабароодержувача, то вона характеризується значною специфікою. Ця особливність зумовлена, насамперед, самою сутністю суб'єкта злочину, передбаченого ст. 368 КК України.

Кримінально-правову заборону в цьому разі порушує не звичайний громадянин, а спеціальний (належний) суб'єкт - службова особа.

У межах здійснюваного нами дисертаційного дослідження було проаналізовано статистичні дані останніх 10 років, представлені Департаментом інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України [3], а також досліджено вибірккову сукупність кримінальних справ (всього 115) про хабарництво, що відповідають вимогам репрезентативності. Результати такого вибіркового дослідження в необхідних випадках порівнювалися зі статистичною звітністю і яких-небудь суттєвих розбіжностей між ними не спостерігалось.

Подібно до зазначеної структури особистості злочинця в рамках нашого дослідження вважаємо за необхідне вести мову про соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні та соціально-рольові підсистеми в структурі особистості осіб, винних у хабарництві (активному та пасивному підкупі). Отже, розглядатимемо особистісні характеристики учасників корупційного підкупу у сфері державної службової діяльності крізь призму структури особи злочинця.

У результаті аналізу цих підсистем були виявлені специфічні ознаки осіб, винних в активному й пасивному підкупі, що суттєво відрізняються від інших злочинців загалом.

Соціально-демографічні характеристики особи злочинця спираються, насамперед, на такі ознаки, як стать, вік, рід занять, приналежність до місцевості проживання (міська чи сільська). Самі по собі ці ознаки притаманні кожній окремій людині, групі людей і всьому суспільству, проте, взяті в статистичному вираженні стосовно осіб, винних у хабарництві, вказують на суттєві зрушення в характеристиці зазначеної категорії осіб, тобто дають важливу кримінологічну інформацію, що має як теоретичне, так і прикладне значення.

У результаті аналізу даних, представлених Департаментом інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, встановлено, що переважна більшість осіб, винних у хабарництві, - чоловіки. Співвідношення виявлених осіб-хабарників за статевою ознакою демонструє досить відчутне зростання протягом 2002-2004 років частки жінок у загальній кількості винних осіб (24,7 % у 2002 р., 25,1 % - у 2003 р. та 28 % у 2004 р.) та певну її стабілізацію за останні п'ять років (22,9 % у 2007 р., 22,1 % - у 2008 р., 20,7 % - у 2009 р., 21,3 % - у 2010 р. та 21,5 % - у 2011 р.).

Слід відмітити один принциповий момент: середнє значення виявлених за давання-одержання хабара жінок складає 24 %, що майже у два рази перевищує середнє значення питомої ваги жінок у загальній кількості виявлених осіб за злочини загалом (13 %).

Такий значний відсоток і збільшення кримінальної активності жінок при вчиненні хабарництва традиційно пояснюється активним втягненням жінок у процеси адміністративного управління, переважанням жінок у професійному середовищі деяких сфер (освіта, медицина, галузь соціального обслуговування), зростанням ділової активності жінок.

Якщо диференціювати співвідношення чоловіків і жінок залежно від таких злочинів, як давання хабара (активного підкупу) та одержання хабара (пасивного підкупу), то матимемо наступну картину. 2002 року із 915 виявлених в одержанні хабара осіб - 703 чоловіки (77 %) та 212 жінок (23 %), у 2003 виявлено 608 чоловіків (74 %) та 288 жінок (26 %), у 2004 - 587 чоловіків (74 %) та 211 жінок (26 %), у 2005 - 748 чоловіків та 245 жінок, що у відсотковому відношенні складало 75 % та 25 % відповідно, у 2006 році - 757 чоловіків (76 %) та 236 жінок (24 %), 2007 - 758 чоловіків (77 %) та 228 жінок (23 %), у 2008 році - 840 чоловіків (77 %) і 245 жінок (23 %), у 2009 році - 995 чоловіків (79 %) та 260 жінок (21 %), у 2010 році - 1140 чоловіків (79 %) та 306 жінок (21 %) і у 2011 році - 912 чоловіків (79 %) та 231 жінка (21 %).

Співставлення середніх величин буде - 76,5 % чоловіки та 23,5 % жінки.

Із загальної кількості виявлених у даванні хабара осіб у 2002 році 251 чоловік (71 %) та 101 жінка (29 %), у 2003 році - 255 чоловіків (78 %) та 71 жінка (22 %), у 2004 році - 311 чоловіків (69 %) та 138 жінок (31 %), у 2005 році - 345 чоловіків (75 %) та 117 жінок (25 %), у 2006 році - 289 чоловіків (72 %) та 112 жінок (28 %), у 2007 році - 329 чоловіків (78 %) та 95 жінок (22 %) у 2008 році - 271 чоловік (79 %) та 71 жінка (21 %) у 2009 році - 150 чоловіків (79 %) та 39 жінок (21 %), у 2010 році - 199 чоловіків (78 %) та 57 жінок (22 %) та у 2011 році - 132 чоловіки (75 %) та 43 жінки (25 %).

Середній відсоток виявлених у даванні хабара чоловіків і жінок в останні роки складає 75,5 % чоловіків і 24,5 % жінок.

Вікова характеристика хабарників дозволяє говорити про кримінальну активність злочинців різного віку, про темпи поширення хабарництва серед осіб певних вікових категорій. Вік є важливою складовою кримінологічної характеристики, оскільки переважно визначає потреби особи, її життєву установку й соціальну роль. З віком змінюються звички, характер, способи реагування на ті чи інші життєві ситуації.

Розподіл виявлених у хабарництві (активному та пасивному підкупі) осіб за віковими характеристиками виглядає наступним чином:

Вік	Виявлених осіб у % (одержання хабара)	Виявлених осіб у % (давання хабара)
18-24	5,0	14,4
25-28	10,6	11,5
29-39	23,6	29,3
40-49	28,6	25,9
50 і більше	32,2	18,9
Всього	100	100

Співвідношення вікової категорії осіб, винних у хабарництві, показує, що основний контингент учасників корупційного підкупу складають особи віком від 29 років і старше, а меншою кримінальною активністю характеризуються особи від 18 до 29 років. Слід зазначити, що на хабароодержувачів віком від 18 до 29 років (у загальнокримінальному плані найбільш активна вікова група) припадає шоста частина всіх фактів одержання хабара. Причина цього феномену криється в тому, що особи старшого віку через більший професійний і життєвий досвід частіше призначаються на відповідальні посади. Разом зі службовим досвідом вказані особи набувають і корупційний, який полягає в знаходженні можливостей за певну матеріальну винагороду вчинити в інтересах

хабародавця або інших осіб певні дії з використанням влади й службових повноважень.

Серед хабародавців ця вікова категорія більш вагомий займає четверту частину всіх фактів давання хабара. Такий стан речей пояснюється більшою життєвою активністю осіб у віці від 18 до 29 років, визначення свого соціального статусу та ролі, активнішим контактуванням з органами державної влади й місцевого самоврядування, використовуючи також і незаконні прийоми й методи.

Достатньо високий віковий ценз виявлених в одержанні хабара осіб і займані ними посади свідчать про їх високий рівень освіти. Проведений аналіз показав, що частка осіб з повною та базовою вищою освітою серед осіб, винних в одержанні хабара (77,6 %), у 2,5 разів перевищує аналогічний показник серед осіб, винних в даванні хабара (32,9 %). Цей факт не свідчить про те, що особи, винні в хабарництві, характеризуються високою культурою та високим морально-правовим станом свідомості. І як зазначає академік В.М. Кудрявцев, в останній час можна констатувати про збільшення розриву між кримінологічною цінністю таких понять, як освітній і культурний рівні [4, 354].

Підійшовши до характеристики хабарників за соціальним положенням і родом занять, зазначимо, що більшість доцільно скористуватися проведенням нами вибіркового дослідження кримінальних справ, оскільки представлена МВС України статистична інформація не в змозі відобразити дійсний стан речей. Так, скажімо, із зафіксованих у 2003 році 825 фактів одержання хабара, 25 злочинів (3 %) було вчинено працівниками правоохоронних органів і 86 (10,4 %) - працівниками органів державної влади та місцевого самоврядування. Це відверто малий відсоток, що не повною мірою відповідає дійсності. Пояснення цьому наступне: часто особа, яку відкрито в одержанні хабара, звільняється з відповідного органу за власним бажанням чи за наявності підстав виходить на пенсію і, як наслідок, у статистичній звітності МВС України фігурує її статус як працездатної особи, яка ніде не працює, або пенсіонера. Ця обставина спотворює реальну картину соціального положення й роду занять хабарників. Власне тому ми вимушені звернутися до вибіркового дослідження кримінальних справ.

До того ж у спеціальній літературі, на сторінках якої розкривається кримінологічна характеристика хабарництва, наводяться узагальнені відомості про зайнятість виявлених за хабарництво осіб. Як виявляється, такий прийом малопродуктивний, оскільки серед виявлених в одержанні хабара осіб переважна більшість відносяться до представників правоохоронних органів, представників органів державної влади та місцевого самоврядування тощо, тобто до зайнятої частини населення України. Безробітний або, скажімо, студент може виступати суб'єктом одержання хабара лише в разі їх посередництва в одержанні хабара (питання співучасті загального суб'єкта в спеціальних складах злочинів).

У силу цього вважаємо за доцільне здійснити дифе-

ренційований аналіз зайнятості виявлених у хабарництві осіб, залежно від давання чи одержання хабара.

Дослідження показало, що одержання хабара більшою мірою властиве представникам правоохоронних органів і органів державної влади й місцевого самоврядування (до 50 % діянь разом взятих). Далі в порядку спадання йдуть представники комерційних структур та інших організацій, працездатні особи, які ніде не працюють і не навчаються, безробітні та інші особи, що не відносяться до жодної із зазначених груп.

Серед виявлених у даванні хабара осіб перше місце займають представники недержавної сфери, а саме приватні підприємці, службовці комерційних чи інших організацій, працездатні особи, які ніде не працюють і не навчаються, безробітні, учні та студенти вищих навчальних закладів, представники правоохоронних органів і органів місцевого самоврядування та інші категорії.

Вивчення кримінальних справ приводить до висновку, що стосовно хабарників не знаходить втілення ідея про сім'ю як стримуючий фактор, а можливо, навпаки, наявність сімейних відносин вимагає в суб'єкта необхідність звернення до додаткових, у тому числі й незаконних доходів, направлених на більш гідне її утримання. Дослідження показало, що серед виявлених за хабарництво осіб на момент вчинення злочину й провадження досудового слідства 79 % хабарників перебували в шлюбі й, відповідно, 21 % у шлюбі не були, хоча деяка частка з них могла перебувати у фактичних шлюбних відносинах.

Досить важливе кримінологічне значення в характеристиці особи хабарника має громадянство й місце проживання.

Аналіз показує, що за останні десять років серед усіх виявлених у одержанні хабара 99,78 % є громадянами України, що цілком природно й логічно, і лише 0,22 % - громадяни іноземних держав, особи без громадянства. А серед усіх виявлених у даванні хабара доля іноземних громадян і осіб без громадянства буде трохи більшою, ніж при одержанні хабара, і складає 2,37 %. Громадян України серед виявлених в одержанні хабара, відповідно, 97,67 %.

Із загальної кількості виявлених хабарників невеликий відсоток раніше засуджених осіб (1-1,5 %). Це зумовлено, передусім, тим, що основу виявлених хабарників складають хабароодержувачі. А для цього необхідно займати відповідну посаду, яку раніше засуджені особи займати переважно не можуть. Слід відмітити й досить невеликий відсоток осіб, що вчиняють цей злочин у групі (за останні роки ця цифра коливається від 4 до 9 %). До 1-2 % виявлених у хабарництві осіб - особи, які є учасниками організованих груп чи злочинних організацій.

Важливе місце в кримінологічній характеристиці осіб-учасників корупційного підкупу в публічній сфері займає їх класифікація та типологізація, що ґрунтується на різних формах і методах злочинної діяльності, виконуваних функцій, сфери поширення хабарництва. Незважаючи на певну умовність будь-якої класифікації, їх проведення є дієвим способом систематизації знань і чи не найважливішим етапом наукового дослідження.

У кримінологічній літературі залежно від характеру вчинюваних злочинів найбільше поширення отримала наступна типологія злочинців:

- 1) насильницькі злочинці;
- 2) корисливі злочинці;
- 3) корисливо-насильницькі злочинці;
- 4) злісні соціально дезорганізовані типи;

5) особи, які вчинили злочини з необережності [5, 94-95].

Причому хабарники, виходячи з мотивів їх злочинної діяльності, відносяться до групи корисливих злочинців і, як зазначають деякі дослідники, це не просто корисливі злочинці, а так звані "монокорисливі", у яких однорідна, не пов'язана з агресією, чиста користь, що реалізується "тихим" способом [6, 101].

Різноманіття методів і форм злочинної діяльності, масштаби й тривалість її продовження дозволяють виділити наступні типи хабароодержувачів.

Злісний корисливий тип особистості хабароодержувача.

Для цього типу характерна тривалість злочинної діяльності, яка наклала негативний відбиток на морально-психологічному образі хабарника, де переважає правовий нігілізм, стійкі антисоціальні установки, повне нехтування соціальними інтересами. Хабарник пристосує або штучно створює ситуацію, що сприяє вчиненню злочину. Як правило, представники цього типу займають посади, з самого початку маючи намір одержання неправомірних доходів. Вони швидко пристосовуються до змін соціально-політичної обстановки, тонко відчують систему підпорядкування в організаціях, добре орієнтуються в нюансах соціальних взаємодій.

Часто-густо це достатньо досвідчені організатори злочинних груп хабарників або їх активні учасники. Для цього типу хабароодержувачів однаковою мірою можуть бути віднесені особи, для яких хабар - найкоротший і надійний спосіб задоволення своїх корисливих цілей.

Нестійкий корисливий тип хабароодержувача.

Така особистість не має яскраво вираженої антисоціальної установки щодо вчинення злочину, проте характеризується низьким рівнем правосвідомості й правової культури. Спочатку особа могла допустити незначні дисциплінарні проступки, які згодом переросли в більш небезпечні форми службових правопорушень, що пов'язані в тому числі з хабарництвом. На відміну від першого типу, нестійкий хабарник не створює штучної ситуації одержання хабара, а вчиняє цей злочин у силу ustalених правил. У цю групу практично не входять посередники.

Ситуативний хабароодержувач.

Для нього також не характерна закореніла антисоціальна установка. Відношення до соціальних норм зазвичай легковажне й при виникненні певних умов може привести до одержання хабара. Частіше за все ініціатива одержання хабара належить хабародавцю. Механізм злочинних дій має, як правило, усічений характер. Хабар особою цього типу одержується "від випадку до випадку". Розмір хабара не має чітко встановленого таксоного характеру.

Випадковий тип хабароодержувача.

Для випадкового хабароодержувача злочин не є домінуючою ланкою поведінки. Така особа вперше вчинила злочин під впливом несприятливих зовнішніх обставин всупереч своїм ціннісним орієнтаціям. Іншими словами, вчинений злочин - не закономірний результат криміногенної взаємодії особистості та середовища, а більше прикрий епізод.

Аналогічно класифікації хабароодержувачів, можемо виділити злісно-професійний, нестійкий, ситуативний і випадково-вимушений типи хабародавців.

Отже, вивчення характеристик осіб-учасників корупційного підкупу у сфері службової діяльності має принципово важливе значення у світлі вироблення більш дієвих заходів його протидії.

Література

1. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника. - Учебное пособие. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1982. - 80 с.
2. Данышин И.Н. Введение в криминологическую науку. - Х.: Право, 1998. - 142 с.
3. Інформація про стан та структуру злочинності в Україні у період з 2002 по 2011 рр., надана Департаментом інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України.
4. Криминология. Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. - М.: Юристъ, 1997. - 512 с.

5. Криминологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Иванов., О.М. Джуца. - К.: Вид. Паливода А.В., 2006. - 264 с.
6. Миненок М.Г., Миненок Д.М. Корысть: криминологические и уголовно-правовые проблемы. - СПб.: "Юрид. центр Пресс", 2001. - 367 с.

*Цитряк В.Я.,
асистент кафедри криминології та кримінально-
виконавчого права Національного університету
"Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції 13.11.2012*

УДК 343.973

ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ТИПОВИХ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Шелехов А. О.

На сьогодні в Україні відомі сотні схем учинення злочинів у бюджетній сфері, одні можуть носити менш складний характер, а за допомогою інших, витончених, привласнюються мільйони бюджетних коштів.

Знання співробітниками правоохоронних органів типових способів учинення злочинів у бюджетній сфері позитивно буде відображатися на процесі виявлення й розслідування злочинів зазначеної категорії. Вказане вимагає від науковців спроб виокремлення та класифікації типових способів вчинення злочинів у бюджетній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблемами протидії злочинам у бюджетній сфері на сучасному етапі займалися В.І. Василичук, Л.П. Скалозуб, В.В. Кулаков, В.В. Лень, С.С. Мірошниченко, В.Р. Сливенко, Д.Й. Никифорчук, О.Ю. Заблоцька, С.І. Ніколаюк, І.М. Ніщета, А.В. Баб'як, З.Б. Живко, А.О. Йосипів, В.М. Руфанова, О.О. Титаренко, Р.Л. Степанюк. Але вказані автори, на нашу думку, недостатньо уваги приділяють класифікації способів учинення злочинів у бюджетній сфері.

Метою статті є класифікація способів учинення злочинів у бюджетній сфері.

Сучасна структура економічної злочинності вміщує значну частину злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері. Науковці й практики відзначають, що метою корисливих злочинів у сфері економіки все частіше стає вилучення коштів з казни шляхом використання легальних форм господарської діяльності чи повноважень з контролю за цією діяльністю. На об'єктах бюджетної сфери та в бюджетних установах фіксуються злочини, передбачені практично всіма статтями Кримінального кодексу України (проти власності, господарські, посадові, проти авторитету органів державної влади й органів державного самоврядування тощо). З одного боку, бюджетна сфера є офіційною системою розподілу державних коштів, її особливо уважно контролюють відповідні органи. Але водночас через прогалини в законодавстві й неузгодженість нормативно-правових актів вона є найбільш привабливим об'єктом для злочинних посягань як з боку посадових осіб, які мають право визначати напрямки використання бюджетних коштів, так і з боку осіб, які саме отримують і використовують ці кошти.

Оскільки бюджет є невід'ємним атрибутом кожної держави, забезпечує її розвиток, то всі правопорушення, що вчиняються в бюджетній сфері, негативно впливають як на інтереси власне державні, так і на інтереси кожної особи - громадянина України. Після набуття Україною незалежності й здійснених реформ в економічній і політичній сферах

порушення вимог чинного бюджетного законодавства стали масовими й часто безкарними. Кількість цих правопорушень на різних рівнях державного управління фактично стала національною проблемою. Не виплачування заробітної плати й пенсій, недофінансування освіти й медичного обслуговування, занепад інфраструктури міст і селищ - характерні наслідки зловживань розпорядників і одержувачів бюджетних коштів. Саме це стало основною причиною доповнення в жовтні 1997 р. кримінального законодавства спеціальними нормами, що передбачили відповідальність за злочинні порушення бюджетного законодавства. Із незначними редакційними змінами ці норми було відтворено й у новому КК України (ст.ст. 210, 211 КК України).

Вивчення існуючої практики боротьби зі злочинами в бюджетній сфері свідчать, що працівники правоохоронних органів зіштовхуються зі складнощами при виявленні й документуванні цих злочинів, що передусім пояснюється як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Найсуттєвішими з них є недосконалість нормативної бази, що регламентує контроль за обігом бюджетних коштів, і недостатня обізнаність самих працівників із зазначеною базою та типовими способами вчинення злочинів у бюджетній сфері.

З урахуванням поняття й структури бюджетної сфери зупинимось докладніше на розгляді характеристики способів учинення злочинів у найбільш великих галузях означеної сфери, зокрема у сфері соціального забезпечення населення (державне пенсійне забезпечення й інші соціальні виплати, соціальне страхування, державна підтримка дитинства, старшого покоління, інших категорій громадян); у сфері охорони здоров'я; у сфері культури, освіти.

До способів (схем), що найбільш часто використовуються при вчиненні корисливих злочинів у соціальній сфері можна віднести такі:

1) розкрадання й нецільове використання пенсійних коштів посадовими особами органів соціального забезпечення та пенсійного фонду України з використанням свого службового становища;

2) підrobка пенсійних справ, внесення в них фіктивних відомостей і наступне присвоєння коштів працівниками пенсійних підрозділів (пенсійно-правові, відділи доставки пенсій) органів соціального захисту населення;

3) отримання пенсій на померлих осіб;

4) виплата завищеної допомоги з безробіття шляхом внесення фіктивних відомостей про попередній заробіток особи (з урахуванням його нараховується щомісячна допомога);